

Міністерство освіти і науки України
Міністерство аграрної політики і продовольства України
Полтавська державна аграрна академія

Актуальні питання землеробства і агрохімії: історія та сьогодення

Матеріали

**Всеукраїнської науково-практичної конференції
на посвяту 90-річчя кафедри землеробства і агрохімії
імені В.І. Сазанова
факультету агротехнологій та екології
Полтавської державної аграрної академії**

27-28 листопада 2018 року

м. Полтава – 2018 р.

Актуальні питання землеробства і агрохімії: історія і сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції на посвяту 90-річчя кафедри землеробства і агрохімії імені В.І. Сазанова факультету агротехнологій та екології Полтавської державної аграрної академії, 27-28 листопада 2018 р., м. Полтава/ редкол.: В.А. Аранчій, П.В. Писаренко, С.В. Поспелов, О.В. Міщенко, М.М. Опара, В.М. Самородов.- Полтава: ПДАА, 2019.- 147 с.

Збірник вміщує матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю кафедри землеробства і агрохімії імені В.І. Сазанова факультету агротехнологій та екології Полтавської державної аграрної академії. Він репрезентує результати досліджень з історії аграрної науки, освіти і техніки, біобіографістики, а також висвітлює актуальні проблеми наукового забезпечення ведення сільського господарства України.

Редакційна колегія:

Аранчій В.А., професор, ректор академії (головний редактор);
Писаренко П.В., д.с.-г.н., професор (заступник головного редактора);
Поспелов С.В., к.с.-г.н., доцент (відповідальний секретар);
Члени редколегії: Міщенко О.В., к.с.-г.н., доцент;
Опара М.М., к.с.-г.н., доцент;
Самородов В.М., доцент;

Рецензенти:

Пипко О.С. - к.с.-г.н., доцент, завідувач кафедри рослинництва Полтавської державної аграрної академії
Кигим С.Л. – завідувача науково-дослідним відділом природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Самородов В.М., доцент

Поспелов С.В., кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Полтавська державна аграрна академія

СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ФУНДАТОРА КАФЕДРИ ЗЕМЛЕРОБСТВА І АГРОХІМІЇ В.І. САЗАНОВА (1879-1967)

При вивченні агрономії, землеробства та селекції, а також при проведенні дослідницької роботи з цих дисциплін не можна обминути наукові надбання доктора сільськогосподарських наук, професора, одного з перших Героїв Праці України — Віктора Івановича Сазанова (1878-1967).

Народився В.І.Сазанов в невеличкому місті Путивль на Сумщині, 1 (13) травня 1879 року, у родині купця другої гільдії, власника майже 400 га землі. Нам майже нічого не відомо про дитячі та юнацькі роки Віктора Івановича. Знаємо лише, що в 1897 році він закінчив Сумське реальне училище. Під впливом ідей К.А. Тімірязєва він їде до Москви, де в 1901 році закінчує Московський сільськогосподарський інститут (нині Російський державний аграрний університет - Московська сільськогосподарська академія імені К. А. Тімірязєва), одержавши диплом із званням вченого-агронома. Після цього, з 1901 по 1902 рік, Віктор Іванович працював ґрунтознавцем у хімічній лабораторії Тверського губернського земства (Росія). Треба відзначити, що ця лабораторія була заснована з його ініціативи і піклування.

Вміння В. І. Сазанова творчо і наполегливо працювати було помічене, йому почали пропонувати різні посади, але молодому агрономові хотілося зайнятися науковою діяльністю. І ось така можливість нагодилася. В.І.Сазанов переїхав в Україну, де з 1902 по 1904 рік працював агрохіміком у Київській лабораторії Мережі дослідних господарств товариства цукрозаводчиків. Тут він також проявив себе як вдумливий, самостійний дослідник, одержав запрошення на роботу завідуючим хімічною агролабораторією знаменитої на то час Іванівської сільськогосподарської дослідної станції.

І знову рідна Сумщина. Саме тут, з 1904 по 1908 рік, Віктор Іванович виконав цілу низку цікавих дослідів. Вони принесли йому відомість в найширших агрономічних колах Росії. Деякі з його праць того періоду згодом були передруковані навіть німецькими агрономічними журналами.

Це були дослідження нітратів ґрунту, процесів нітрифікації та денітрифікації в чорноземах. Слід зазначити, що висновки цих

дослідів актуальні й понині. Недарма професор тодішнього Харківського сільськогосподарського інституту М.А.Єгоров ще в 1927 році відзначав, що саме Віктор Іванович своїми публікаціями дав сильний імпульс всім дослідникам нітратів, був для них як «плугатар, який зробив першу глибоку борозну». Саме в цей період учений проявив себе різнобічним дослідником. Він вивчав не тільки зазначені раніше питання, а й з'ясував методику вегетаційних дослідів, висвітлював теми, пов'язані з родючістю різних шарів ґрунту, які розглядав на фоні різної глибини оранки. У той час В. І. Сазанов розпочав селекцію цукрових буряків.

У 29 років В.І.Сазанов проявив себе як спостережливий дослідник з аналітичним складом розуму, як талановитий і енергійний організатор науки. Молодий дослідник вважав, що всім цим у значній мірі він був зобов'язаний своїй Альма-матер - Московському сільськогосподарському інституту, де колись одержав міцний запас знань для різнобічної самостійної творчої праці. Недарма він любив повторювати: «Я з пошаною згадую цю школу, своїх вчителів і серед них особливо професора Дмитра Миколайовича Прянишнікова, який вплинув на мій вибір дороги дослідника». Саме до Д. М. Прянишнікова і поїхав Віктор Іванович у 1908 році, коли тимчасово була закрита Іванівська дослідна станція.

Великий агрохімік радо прийняв учня, взяв до себе асистентом. Разом вони почали проводити агрохімічні дослідження фосфоритів. Проте Дмитро Миколайович бачив, що В.І.Сазанов вже переріс займану посаду, що він готовий до серйозної, відповідальної самостійної роботи. Ось чому Д.М.Прянишников рекомендував свого здібного помічника Харківському губернському земству на посаду завідуючого Сумською районною сільськогосподарською дослідною станцією.

В 1910 році В. І. Сазанов переїхав до Сум. З цього часу почався новий етап його творчої біографії. Всі свої сили та енергію він зосередив на створенні нової дослідної установи. Варто відмітити, що в той час сільськогосподарські дослідні інститутції Росії були під «гніпозом програми Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, через що копіювали і варіювали цю програму». Та Віктор Іванович при створенні програми наукової діяльності Сумської дослідної станції пішов іншим шляхом. Він почав писати зовсім нову, оригінальну індивідуальну програму. І коли вона була надрукована в 1913 році, то одержала схвальну оцінку в широких агрономічних колах, дістала назву «глибокожиттевої». Це сталося тому, що ця програма мала не тільки звичайну, дослідницьку частину, але була доповнена економічним нарисом. Саме він надавав програмі незвичайності, зв'язував наукову роботу з практичними запитами краю. При цьому кожна розробка повинна була характеризуватись

певним економічним ефектом. Якщо зараз такий засіб звичайний і навіть необхідний, то 100 років тому це було справжнє новаторство.

Крім продуманої програми, сумський період життя В.І.Сазанова відрізняла велика та продуктивна особиста наукова праця. Якраз у той час учений дослідив великий перелік питань, які стосувались глибини оранки та необхідності внесення фосфатів під цукрові буряки. При цьому були одержані в край важливі та оригінальні результати. Вони змінили уявлення науковців та агрономів, увійшли в підручники та довідники з рослинництва та буряківництва. Крім цього, стали відомими праці, пов'язані з структурою сівозмін та беззмінним вирощуванням цукрових буряків. Працюючи в Сумах, В.І.Сазанов серйозно вивчав можливості вирощування еспарцету, поукісні та стерньові посіви. Наслідки цих дослідів увійшли в скарбницю вітчизняного землеробства і рослинництва. Саме на Сумській дослідній станції у 1911 році Віктор Іванович першим в регіоні започаткував селекцію пшениці. Під його керівництвом були створені її сорти Сумська № 1 та Сумська № 2. Дещо пізніше була розгорнута селекційна робота з цукровим і столовим буряком, редискою та морквою. В Сумах учений почав розробляти спрощену, але точну методику оцінки сортів - рядковий метод сортовипробування буряків.

Таким чином, робота В. І. Сазанова в Сумах важливий етап не тільки його особистого професійного становлення, а й організації та розвитку дослідної справи України. Але у 1920 р. йому довелося виїхати з Сум і переїхати до Полтави, прийняти керівництво найстарішою в нашій країні Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією.

Слід сказати, що в той період ця установа переживала важкі часи. Майже два роки, після смерті С.Ф.Третякова, вона не мала директора. Це в значній мірі відбилося на рівні її наукової роботи. Крім того, в науковців вичерпалися нові ідеї, особливо це стосувалось відділу рільництва. Та не тільки це спричиняло труднощі. Згадаймо, що початок 20-х років минулого століття пов'язаний з розрухою, голодом, нестачею коштів.

Саме у такий складний час Віктор Іванович почав свою роботу в Полтаві. Як і в Сумах, він приступив до розробки наукової програми. В її зміст В.І.Сазанов вклав увесь свій розум і хист досвідченого дослідника, його девізом у цій справі були слова: «Не забуваючи старого, не зраджуючи йому, шукати нове і захоплюватися ним...». Ось чому побудована за таким принципом програма надихала співробітників станції на спільну копітку працю по втіленню в життя нових ідей. Вона стала для діячів сільськогосподарської науки країни зразком творчого ставлення до справи. Недарма ж академік І.В.Якушкін вважав, що в цій програмі В.І.Сазанов «щасливо поєднав безсмертні полтавські основи з новими потребами краю».

Під керівництвом Віктора Івановича станція відновила свою видавничу діяльність. Уже в січні 1921 року з друку вийшов 34-й випуск її праць. Їх редактор В.І.Сазанов давав рекомендації до весняної кампанії 1921 року. В 1922 році світ побачив 35-й випуск «Як покращити продуктивність польового господарства на Полтавщині». Автором цього солідного збірника наукових досліджень був теж В.І.Сазанов. Мета книги – ширше ознайомити агрономів Полтавської і Кременчуцької губернії з висновками науковців з найважливіших питань рільництва, рекомендувати їм для вивчення конкретний місцевий досвід, який слід покласти в основу відродження сільського господарства краю. Віктор Іванович був редактором багатьох випусків наукових праць. Частина його публікацій написана у співавторстві, а самостійно— такі відомі видання як: «Природні і економічні умови господарства Полтавщини» (1923 р.). «Елементи сівозміни» (1929 р.), «Цукровий і кормовий буряк» (1929 р.).

За час роботи Віктора Івановича в Полтаві станція виробила новий метод розповсюдження своїх висновків через власний періодичний орган – сільськогосподарський популярно-науковий двотижневик «Полтавський селянин». На його сторінках статті В.І.Сазанова давали конкретну відповідь селянам, як домогтися підвищення врожайності полтавських ланів: Що сіяти – озиме жито чи озиму пшеницю? Як заготовляти перегній? Які попередники вибирати під цукровий буряк?, та інше.

За час свого перебування на посаді директора Полтавської дослідної станції В.І.Сазанов почав популяризувати в агрономічних і хліборобських колах висновки науковців через мережу колективних дослідів у селянських господарствах. Постачання насінням, органічними добривами, аналіз одержаних даних забезпечувала станція. Селяни ж на власному полі могли переконатися в придатності для них рекомендацій науковців.

Як дослідник, у полтавський період життя Віктор Іванович збагатив агрономію науковими розробками стосовно характеристики різних елементів сівозмін. Треба зазначити, що вони становили основу Всеукраїнської програми з питань складання і вивчення сівозмін.

Всесвітню славу В.І.Сазанову принесла праця з методології порівняння сортів цукрового буряка при сортовипробуванні. Започаткована ще в Сумах, ця розробка у Полтаві досягла завершення, була апробована і введена в широкий вжиток. Вона набула європейського поширення, коли ціла низка зарубіжних дослідних станцій стала проводити випробування сортів буряка «за методом Сазанова».

Віктор Іванович був великим патріотом дослідної справи. Він наполегливо домагався виведення на Україні своїх власних сортів цукрових та кормових буряків, організації їх насінництва. У цьому

вчений вбачав незалежність від іноземних фірм. Тому й не дивно, що в 1925 році на станції було розгорнуто селекцію кормового буряка. Перш за все було випробувано колекцію з 150 сортів. З них відібрали найкращі, більш пристосовані до кліматичних умов. Саме ці зразки згодом лягли в родовід полтавських сортів. Крім цього, В.І.Сазанов започаткував селекцію цукрово-кормових гібридів буряка. Цей напрямок селекційної роботи і зараз займає тут чільне місце, так само, як і селекція люцерни. Виведення нових сортів цієї важливої кормової культури склало всесвітню славу Полтавській сільськогосподарській дослідній станції, продемонструвало широчінь думок її директора В.І.Сазанова.

Взагалі Віктор Іванович, хоч і був умілим організатором науки, та посада директора станції в деякій мірі гнітила його. Він хотів якомога більше займатись дослідницькими справами. Один із авторів (В.М. Самородов), працюючи в Центральному державному архіві вищих органів державної влади і органів державного управління України знайшов цікавий документ (ф. № 2501, оп. 1, спр. 300, арк. 38), який підтверджує попередню думку. Це лист, адресований керівниками Сортово-насінного управління Цукротресту в м. Москву до правління Цукротресту. Він написаний 25 січня 1923 року. В ньому, зокрема, йдеться про те, що В.І.Сазанов вів переговори з керівництвом згаданого управління про залишення ним посади директора Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. Вчений просив дозволити йому переїхати в Суми для того, щоб цілком присвятити себе роботі з селекції та сортовипробування цукрового буряка на Сумській дослідній станції. І навіть у цій установі, яка власне була його дітищем, він не хотів займатися ніякими адміністративно-господарськими справами. У вченого було лише одне бажання — зосередити всі свої сили на дослідницькій роботі. І хоч Сортово-насінневе управління підтримало це клопотання В.І. Сазанова, проте на посаді директора Полтавської сільськогосподарської дослідної станції йому довелося залишатися ще багато років.

Незважаючи на те, що плани позбутися адміністративної посади не здійснились, В.І.Сазанов не став як директор працювати гірше. Певний час він навіть керував двома станціями — Полтавською і Красноградською. Остання довгий час практично не мала директора. З 1923 року її за сумісництвом очолив Віктор Іванович. Він керував нею до 1925 року. В 1927 році вдячні молоді працівники цієї станції, посилаючи В.І.Сазанову привітання з нагоди 25-річного ювілею його наукової праці, відзначали, що якщо станція стала відомою, «...якщо на ній кипить і розростається наукова і культурна праця, то цим вона цілком зобов'язана тому поштовху, який дала їй Ваша ініціатива, що вказала напрямок, по якому їй треба йти, і Ваша енергія...».

Як бачимо, Віктор Іванович не рахувався з часом, скрізь, де

тільки міг, якісно оновлював роботу очолюваних ним установ. Все це добре ілюструє його кипуча участь в організації Полтавського сільськогосподарського політехнікуму, нинішньої Полтавської державної аграрної академії, якій в 2020 році виповнюється 100 років. Віктор Іванович не тільки мав відношення до створення цього вузу, ай з 1 червня 1925 року по 15 грудня 1929 року працював у ньому викладачем, був обраний професором. Тоді ж він заснував дослідне поле і став його першим завідуючим та керівником секції дослідної справи на агрономічному відділенні. До речі, з усіх тодішніх сільськогосподарських вищих учбових закладів України лише у Полтаві була створена така секція. Вона надавала відповідну спеціалізацію студентам. Недарма в кінці 30-х років постало питання про можливе об'єднання сільськогосподарського політехнікуму з дослідною станцією для їх спільної «дослідної, навчальної й агрокультурної праці». Адже саме стараннями В.І.Сазанова у цей час була сформована когорта фахівців сільськогосподарської дослідної справи, згодом таких відомих, як академік М.М.Гришко, професори С.І.Лебедев, А.К.Лещенко та Д.Ф.Лихвар.

В полтавський період роботи у житті В.І.Сазанова і всього колективу дослідної станції відбулися дві визначні події. По-перше, урочисте святкування в 1925 році 40-річного ювілею станції, що вийшло далеко за межі чисто місцевого значення. З усіх кутків країни на ювілей з'їхалася наукова громадськість, численні привітання надійшли від наукових установ, учбових закладів, відомих вчених, Наркомзему України. Це було велике свято агрономічної науки країни. Проголошено було багато теплих вдячних слів на адресу всього колективу станції та її директора. Зокрема, професор Харківського сільськогосподарського інституту М.А.Єгоров сказав так: «Талант і видатні організаційні здібності В.І.Сазанова і здібності його близьких співробітників – гарантія повного успіху в трудах нашого ювіляра». Тоді ж постановою Полтавського губвиконкому про визнання Героями Праці за багаторічну службу і корисну діяльність серед п'яти імен названо «Віктора Івановича Сазанова, директора станції, який проробив безперервно в дослідній справі 24 роки». По-друге, у Полтаві в 1927 році Віктор Іванович зустрів 25-річчя своєї науково-агрономічної діяльності, що не пройшло повз увагу широких кіл громадськості. Палкі привітання ювілярові надрукували журнали «Полтавський селянин», «Бюлетень Харківської крайової сільськогосподарської дослідної організації», які вважали за честь бачити Віктора Івановича своїм співробітником, із задоволенням вітали його від імені агрономів та селянства, були об'єднані навколо цих видань. Вони бажали йому довго стояти на сторожі інтересів сільського господарства. Взагалі ж надійшло 155 привітань, що красномовно свідчать про ставлення громадськості до ювіляра.

Славна плеяда керівників Полтавської дослідної станції – Б.П.Черепакіна, В.М.Д’якова, Ю.Ю.Соколовського та С.Ф.Третьякова – в особі В.І.Сазанова одержала гідного послідовника, якому академік М.І.Вавилов бажав «високо тримати прапор агрономічної науки».

Взагалі М.І.Вавилова і В.І.Сазанова об’єднували спільні наукові інтереси, між ними велося жваве листування. В 1927 році М.І.Вавилов рекомендував В.І.Сазанова для поїздки за кордон, для знайомства з досвідом роботи зарубіжних наукових сільськогосподарських установ. Зокрема, він допоміг В.І.Сазанову одержати візи у Францію, вказуючи, що ця поїздка конче необхідна для Віктора Івановича як для одного з найвидатніших селекціонерів України. Коли В.І.Сазанов працював у Полтаві, то кошти на ведення ним селекційної роботи призначав М.І.Вавилов. Видатний вчений, працюючи викладачем Петроградського сільськогосподарського інституту, направляв до В.І.Сазанова своїх студентів. Вони ретельно і всебічно знайомилися з дослідями Полтавської сільськогосподарської дослідної станції.

В квітні 1929 року станція рекомендувала В.І.Сазанова для обрання дійсним членом (академіком) Всеукраїнської Академії наук (нині Національної Академії наук України). Тоді з спеціальності «сільське господарство» балотувалося 17 вчених, серед них були такі відомі як: М.І.Вавилов, А.О.Сапегін, О.Н.Соколовський, О.Г.Дояренко та інші. І хоч Віктор Іванович не був обраний академіком, йому було дуже приємно, що цього удостоєні колишні практиканти Полтавської сільськогосподарської дослідної станції – М.І. Вавилов та О.Н.Соколовський. В 1929 році на запрошення академіка М.І.Вавилова В.І.Сазанов переїздить на роботу до Ленінграда, у Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур (нині Санкт Петербург, Всеросійський інститут рослинництва імені М.І.Вавилова), де очолює Бюро агротехніки, займається питаннями сортовипробування усього колишнього СРСР.

Та на жаль, у 1931 році плідна та важлива праця Віктора Івановича, розпочата під проводом академіка М.І.Вавилова, була перервана безпідставним арештом. Як тепер з’ясувалось, ще з 1927 року на В.І.Сазанова була заведена наклепницька справа, за якою він був засуджений судовою колегією ОГПУ УРСР за статтею 54-4-7-11 на десять років позбавлення волі. За вироком суду видатний вчений був відправлений до таборів НКВС у Казахстан. Саме тут, з 1931 по 1935 рр. він жив на поселенні, спокутуючи провину, якої власно не було.

З січня 1935 року по квітень 1940 року В.І.Сазанов працював за вільним наймом на Карагандинському дослідному полі, яке згодом його стараннями було переведене у статус Дослідної селекційної станції НКВС, яку з 1938 по 1940 рік він і очолив. Тут В.І.Сазанов розробив рекомендації по системі удобрення основних

сільськогосподарських культур у типовій для посушливого степу Казахстану сівозміні. Разом із всесвітньо відомим селекціонером В.С.Пустовойтом вивів визначні по скоростиглості та посухостійкості сорти проса Долинське 155 і 186; зимостійкий сорт озимого жита Долинське. Ці сорти в свій час зайняли посівні площі у сотні тисяч гектарів і навіть до нинішнього часу збереглися в районуванні Казахстану.

Від червня 1940 року вченого за конкурсом обирають професором Куйбишевського сільськогосподарського інституту (нині Самарська державна сільськогосподарська академія), де він очолив кафедру рослинництва, а згодом селекції і насінництва. Широко ерудований вчений і талановитий педагог, він віддав усі сили справі навчання і виховання молоді, створив свою школу учнів і послідовників, підготував близько 20 кандидатів наук. Багато з яких згодом стали докторами сільськогосподарських наук, членами-кореспондентами і навіть академіками РАСГН. Віктор Іванович проводив селекційну роботу з озимим житом та кукурудзою, викладав курс методики дослідної справи.

Професор В.І.Сазанов опублікував більше 170 наукових праць з питань землеробства, дослідної справи, агрономії. В Куйбишевському обласному видавництві в 1948 році вийшла з друку книга В.І.Сазанова «Озиме жито», яку автор присвятив «Передовикам врожайності Куйбишевської області». Написана ним і видана у 1962 році книга «Сільськогосподарська справа в рослинництві та її методика» і нині є цінним посібником для агрономів та науковців.

Помер В.І.Сазанов 22 грудня 1967 року на 89 році життя. Його праці і наукові розробки живі і нині. Високо оцінені видатними вченими нашої країни М.І.Вавиловим, Д.М.Прянишниковим, К.К.Гедройцем, М.М.Тулайковим, О.Г.Дояренком, М.М.Кулешовим та іншими, вони залишили помітний слід в історії агрокультури і сьогодні служать їй.